

Somogy Megyei Múzeum
 UA-1055.
 Néprajzi adattár

--	--	--	--

Somogy Megyei Múzeum
 UA-1055.
 Néprajzi adattár

Gyűjtő: ALMÁSSY TERÉZKA

Gyűjtés ideje: 1992

TART.: A FENEKÉREN VALÓ GYÁSZOLÁS SZOKASA,

KÜLTÖNÖS TEKINTÉTEL (SŐTÉLYI KÖZSÉG)

53 lap

9 foto, 4 kotta

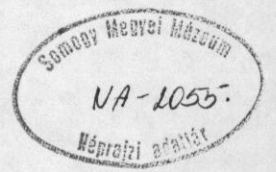
FOLKORAI MŰTARTÓ: SŐTÉLYI

SLAKKUNYAI: XIX. A.
 XXII.
 XIV.

CELTÁRSZÁS

HALASPACK RT.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY
TANITÓKÉPZŐ FŐISKOLA

ALMÁSSY TEODÓRA

A FEHÉRBEN VALÓ GYÁSZOLÁS SZOKÁSA, KÜLÖNÖS
TEKINTETTEL CSÖKÖLY KÖZSÉGRE

Szakdolgozat

Kaposvár

1992

122. Fehérben való siratás a Somogy megyei Csökölyben. M. D. felv.

Van ideje a születésnek és a halálnak,
ideje az ültetésnek és az ültetvény kiszedésének.

Ideje az ölésnek és ideje a gyógyításnak,
ideje a bontásnak és ideje az építésnek.

Ideje a sírásnak és ideje a nevetésnek,
ideje a jajgatásnak és ideje a táncnak.

Ideje a kő eldobásának és ideje a kő összeszedésének,
ideje az ölelkezésnek és ideje az öleléstől való
tartózkodásnak.

Ideje a keresésnek és ideje az elveszítésnek,
ideje a megőrzésnek és ideje az eldobásnak.

Ideje az eltépésnek és ideje a megvarrásnak,
ideje a hallgatásnak és ideje a szólásnak.

/Ótestamentum:Prédikátor könyve/

TARTALOM

Bevezetés

I. Általában a fehér gyászról	
1.Általában a gyászszínekről	3.p.
2.A fehér gyász előfordulása és erdetének elméletei	8.p.
3.A fehér gyászviselet Magyarországon	14.p.
II.A csökölyi fehér gyász	
1.Szövőipar Csökölyben	19.p.
2.A szőttések jelentősége a halotti szokásokban	21.p.
3.Virrasztás, siratás	23.p.
4.Az egyes ruhadarabok részletes leírása	25.p.
5.A félgyász és a sáfrányos viselet	39.p.
6.A viselet megszűnésének okai	40.p.
Befejezés	42.p.

Bevezetés

A fehér gyász. Különös és csodálatos jelenség. Különös, mert még ma sem egyértelműen meghatározott, hogy honnan ered, egy-egy néphez köthető-e vagy inkább az emberiség mélyebb gyökerű lélektani tényezőire vezethető vissza. Egykor mindennapos jelenség volt, ma már kincs, amit óvni kell. Elveszett érték. Elveszett? Talán még nem. Bár maga a viselet a múlté, de Csökölyön is még mindig vannak családok, akik híven őrzik a régiektől megmaradt ruhadarabokat. Hisz ideje van a megőrzésnek. És ideje a keresésnek, de ideje a vesztésnek is. Ne hagyjuk, hogy több vesszen el múltunkból, mint amennyi már elveszett. Én a keresés feladatával próbáltam megbirkózni. Dolgozatom célja nem elsősorban konzekvenciák levonása, hanem az eddig publikált feltevések és tények egybegyűjtése, közlése volt.

Különös tekintettel voltam Csököly községre. Dolgozatom megírása előtt nem volt semmi, ami ehhez a faluhoz kötött volna, de ottjártom és az elém került anyag olvasása után csodálatot ébresztett bennem ez a település. A benne élő embereket dicséri az a tény, hogy talán itt maradt fenn legtovább a fehér gyász viselete.

Csököly viselete kiemelkedően szép. Talán ezért került átfogóbb műveknél háttérbe a gyászviselet. A népviselet leírásánál általában a lányok és fiatal asszonyok viseletét részletezik, ami valóban a legszebb. Csökölynél

mint érdekességet emelik ki, hogy a gyász színe valamikor a fehér volt. Jobb esetben képet is mellékelnek, de legtöbbször ezen az egymondatos megemlékezésen nem megy túl. Dolgozatomban a csökölyi gyászviséletet és a legkiemelkedőbb halotti szokásokat próbáltam részletesen is ismertetni.

Az ismertetéseknél ismét csupán másokra tudok hivatkozni, valódi állásfoglalásra nem vállalkozom. Teszem ezt azért is, mert a fehér gyászra vonatkozó közlések hiányosak, helyenként ellentmondóak. Ennek oka abban rejlik, hogy míg a hazai úri viseletre vonatkozó kutatások már a múlt század nyolcvanas éveiben jelentős forrás- és tárgyi anyaggal rendelkeztek, addig a népi textil-kultúra csak a millenniumi kiállítás előkészületeikor került előtérbe. A gyűjtések is ettől az időtől indultak meg, de egyenetlen intenzitással, központi irányítás nélkül.

ÁLTALÁBAN A FEHÉR GYÁSZRÓL

Általában a gyászszínekről

A magyar nép életében a halottkultusz szokásai maradtak fenn legtovább, mivel az emberek féltek a visszatérő lélektől és ezért a szokásokon nem változtattak.¹

A halotti szokások alpjában véve arra vezethetők vissza, hogy valami elszakad, leválik és ennek a hiánya félelmetes.

Berndt Götz és vele együtt sokan mások szintén erre a félelemre vezetik vissza a halotti szokásokat. De ahogy a félelemnek, úgy a belőle kiinduló cselekedeteknek is különböző a megnyilvánulása. Legősibb jelenségeknek azokat kell tartanunk, melyek a test elváltoztatásában nyilvánulnak meg /pl. hajkibontás, szakállnövesztés, festés/. Az öltözetekhez kapcsolódóan a színek használata csak későbbi jelenség.²

A népi ruházat figyelemreméltó jellemzője, hogy szinte mindent elmond annak viselőjéről. Avatott szem le tudja róla olvasni az illető korát, rangját, foglalkozását, családi állapotát, még vallását is. Más volt ugyanakkor az ünnepi és más a nagyünnepi ruha is, mint a hétköznapi.

Az ember a kor haladtával nemcsak testileg, hanem lelkileg is változáson megy keresztül. Más a gyermek, a serdült, a házas, az öreg gondolkodása, viselkedése. Ez a változás aztán hatással van a megjelenés külső alakjára, a ruházkodásra is.

Az öregek ruházata fokozatosan egyszerűsödik, elveszti színeit. Végül már csak fehérben jár, azt tartja magához illőnek. A fehér a gyász színeként is megjelenik. Azonban mielőtt ezt részletezném, meg kell említeni, hogy a fehér és a mára már általánosan elterjedt fekete mellett a zöldnek, sárgának, vörösnek, lilának és kéknek is volt gyászt kifejező jelentése. Ezek népdalainkban is fennmaradtak:

...inkább meggyászolom	inkább meggyászolom fekete
fekete ruhába	ruhába
délelőtt fehérbe	délelőtt fehérbe
délután setétbe	délután veresbe
este tíz órán túl	estefelé, ha ráérek, tiszta
földig le veresbe.	lilaszínbe. ³

Ennek ismeretében méginkább felmerülhet a kérdés, hogy ezek közül miért a fehér gyász az, amelyik fennmaradt ilyen hosszú ideig.

Vörös:

A színes gyászok közül talán az első lehetett a vörös. A vörös általában az erőszakos halállal meghaltakhoz kapcsolódott. A csatában elesetteket gyászolták meg először ebben a színben. ⁴ Később főleg az előkelők köreiből terjedt el.

Cserey megjegyzése szerint Mikes Kelemennek is meggy-szín bársonyt vontak a koporsójára. Apor pedig megemlíti, hogy az urak, nemések temetéseire külön tartottak szederjes, violaszín posztóból való ruhát.⁵

Ugyancsak Apor említi, hogy a vörös gyászszín egy ideig párhuzamosan haladt a feketével, ill. keveredtek is egymással.⁶

Sárga:

A sárga színben való gyászolás alatt elsősorban a sáfránnyal sárgára festett vászonruházatot értjük. Ebből is kitűnik, hogy elsősorban a szegényebb rétegek gyászszíne volt. Ide kapcsolódik egy régi mondás: "Szegény ember halála sárga, dúsoké piros szokott lenni."⁷

Kék:

A kékről csupán említés szintjén annyit, hogy nem jelentett mindig a mai értelemben vett kék színt. Többnyire fekete előtt vagy után viselték, némely helyen félgyászként.⁸

Zöld:

A zöld szín még gyászos jelentésében is kapcsolódik a fiatalsághoz. Arany János jegyezte fel, hogy szokás volt néhány helyen a fiatalon elhunytak koporsóját zöldre festeni.⁹ Erről a színről nehéz konkrét adatokat közölni, mert elnevezése néhol a késsel és a sárgával is keveredik.¹⁰

Fekete:

Az Európában olyannyira elterjedt fekete gyászsztín elterjedéséről eltérőek a vélemények. Egyesek szerint a múlt század végén mint divatszín jelent meg a magyar népviseletben a fekete és így először nem a gyászos, hanem az ünnepélyes jelentésében jelentkezik. Csak később, a fehér gyász kiszorításával lett jelentése gyászos-öreges.¹¹ Az is megállapítható, hogy terjedése felülről lefelé, vagyis az úri körökből a nép felé történt.¹²

Más feltevések szerint a fekete gyász eredete nem a fekete festőanyagok használatának köszönhető, hanem a dísztelen, kopott, elhasznált, szennyes ruhának.¹³ Ezt a ruhát a megrontó tekintet figyelmének elterelése végett vették fel.

A gyászsztíneknek valóban fontos funkciója az ártó erők távoltartása. Ugyancsak ezen okból válhatott a fehér is gyászsztínné, mint a fiatalság, ártatlanság jelképe.¹⁴ De az igazi okot nem ebben a jelentésben kell keresnünk. Fél Edit¹⁵ a fehér gyászsztín használatát keresztény szokásnak minősíti. Ez Nyugat-Európában így is van, de meg kell vizsgálnunk más vonatkozásokat is.

Adatok szerint a népek gyász alkalmával visszatérnek régi szokásaikhoz. A fehér pedig az egyik legrégebbi, természetadta ruhasztín, amihez igazán könnyen lehetett

visszatérni, mikor már a színes ruha viselete jött divatba.¹⁶

A paraszti életrend, a hagyományozódás külön helyet is szab a fehér ünnepi viseletnek. A kiszínesedés idejében a vászonviselet sokáig mint alsó ruházat és mint a mezei munkák öltözéke maradt meg. Díszesebb darabjait az idős asszonyok hordták ünnepnapokon. Ez maradt a gyász színe is. / A maradt szót itt külön kiemelném, hisz a fehér eddig is megvolt mint gyászszín, csupán nem volt különösebb jelentősége, mivel fehér volt a viselet. /

A leírtakból kitűnik, hogy a nép életéhez, hagyományaihoz leginkább a fehér szín kapcsolódik. A többi szín között nem mutatható ki olyan gyászszín, ami egyszer s mindenkorra érvényes volt. A fehér szín a nép életéhez legközelebb állt és erős szokásrendszerének köszönhetően megőrződött.

A fehér gyász előfordulása és eredetének
elméletei

Figyelembe véve, hogy ma milyen fontos néprajzi kincsünk, veszni látszó értékünk a fehér gyász, talán furcsán hangzik, hogy valaha egész Európa területén fehér volt a gyászszín, s a fekete színt csak néhány száz éve használják.¹⁷ Tágabb körtekintésünk azonban ezt a földrajzi keretet is kitágítja. Valójában a fehér színnek a gyással, halállal való kapcsolata világszer-
te jelentkezik. Ezek után két kérdés köré csoportosítottam a fehér gyással kapcsolatos adatokat.

I. Mely népeknél található meg ?

II. Melyekkel hozható kapcsolatba a mi fehér gyászunk ?

I. Látni fogjuk, hogy az első kérdésre igen tág válaszlehetőségek adódnak. Egyes népeknél teljes, máshol csupán részleges formában jelentkezik.

Itt említeném meg, hogy a fehér gyász legkezdetlegesebb és legjellegzetesebb darabja a testet beburkoló nagy fehér lepedő.¹⁸ Ennek jelenlétét a következő forrásokból külön kiemelném, mivel Magyarországon is megjelenik.

A nagyméretű lepedőkkel való beburkolózás a magyar nyelvben a "talpig gyászban" kifejezésben maradt fenn. A ruha itt a gyászolót a külvilágtól elzáró, védő, óvó burokként jelentkezik. Ennek lélektani oka többféle

lehet. Az egyik a már említett védelem keresése a beburkolózásban. A másik a halott félrevezetése a szokatlan öltözettel. Erre a halottól való félelem miatt van szükség. De lehet a halott megengesztelése azáltal, hogy az övéhez hasonló ruhát öltenek. /Ti. a halottakat általában fehérben temették./¹⁹

Moldován Domokos írja²⁰, hogy a kínaiak, japánok, örmények, szlávok, mongolok, de a zsidók, mohamedánok és az egyiptomiak is fehérben gyászolnak.

Ennél a közlésnél sokkal részletesebbek Bátky Zsigmond adatai :²¹

A fehér gyász a XV. században keletkezett és eredetileg a francia királynők előjoga volt. Az özvegy lett királynőt ezért fehér királynőnek is szokták nevezni. Később a fehér gyászruhát a siratóasszonyoknak engedték át. Ezeket az asszonyokat ültették a koporsó mellé, mikor a halottat kivitték a temetőbe. Ezt a szokást a forradalom szüntette meg.

A fehér gyászvisélet keletebbre, Németország területén is jelentkezett a XV. század első felében.

Hottenroth egy polgári rendű gyászoló nő képét közli 1600-ból Strassburgból. Az alak tetőtől talpig fehér ruhában van. Szoknyája bő, földig érő, száján át arca és nyaka köré a "Stürze" nevű vászonkendő van kötve. Ez a kendő elől olyan széles mint maga a test, s olyan hosszú, hogy a kezeket el lehet alá rejteni.

Az egész testből csak a szem, orr és az arc felső része nincs eltakarva.

Teljesen fehér gyászruhás nemes asszony képét közli Hottenroth Baseltől, a XVIII.sz. első feléből. Az egész testből ennél is csak a szem-orr tájék marad fedetlenül.

A fehér ruhában való gyászolás azonban nem csak a francia határ szomszédságában, a Rajna-mentén terjedt el a XVI-XVIII. században, hanem szerte egész Németországban úri, polgári és paraszti rendeknél egyaránt, teljes, de még inkább részleges formában.

Az egész testet tetőtől talpig betakaró bő, zsákszerű, finomabb anyagból való kendőt a parasztságnál a fehér lepedő pótolta, a középosztálynál pedig a fehér gyász a fejrevelő fehér színére szűkült. A gyászoló nők fejrevalója, áll- és szájkendője vagy néha gallérja vidékenként és koronként igen változatos formákat ölthetett, de mindenkor megmaradt fehérnek, míg a ruházat többi darabja más színű -apácakék, barna, fekete - lett.

Adataink nem csupán a fehér gyász meglétéről, hanem annak korai pusztulásáról is hírt adnak. Bátky cikkében Csehországról olvashatunk, mint olyan területről ahol a fehérben való gyászolás elterjedt volt egykor, de a századforduló idején írt források már csupán a szokás megszűntéről számolnak be.

Nyomai maradtak azonban az elzárt Alpokban, leginkább Tirolban és Salzburgban.

Továbbá igen sokáig fennmaradt ez a sajátos gyászviselet Németország egy kiveszőben lévő szláv néptör-

zsénél a szorboknál vagy vendeknél. Teljesen fehérbe öltözött gyászoló vend asszonyokat lehetett látni a nürnbergi vagy berlini múzeumokban. Tetzner könyvében található egy XVIII. század második feléből származó kép, mely gyászruhába öltözött vend nőt ábrázol. Az asszonyok tetőtől talpig fehér vászon lepedőbe burkolóznak, de egyéb ruhájuk alatta a rendes maradt. A fehér vászonburok neve náluk a plachta.

Hottenroth is közöl egy gyászruhás vend asszonyt Szászországból 1816-ból. Ez az asszony is nagy fehér lepedőt visel. Szája be van kötve s fején a régi magas, magyar süvegekhez hasonló, fehér fátyollal takart fejfedőt hord. Ezt nemcsak gyász alkalmával, hanem templomi ünnepekkor is hordták. Ez a viselet is fokozatosan vesztett teljességéből. A plachta egyre kisebb lett, már nem fedte el az egész testet, később pedig teljesen eltűnt. Ez a folyamat már Hottenroth idejében megfigyelhető volt. Egyes vidékeken a fehér gyásznak csak a csökevénye maradt meg, ami fehér homlokkötő vagy fehér zsebkendő viselését jelentette.

A fehér gyászviselet nemcsak a régi szorbségnél volt valaha általános, hanem a régi poroszoknál, litvánoknál is.

Az ünnepi fehér ruhaviselet /mely mint látni fogjuk a gyászruhával gyakran egyezik/ több mint 100 évvel ezelőtt az észteknél is általános volt.

A cseremiszeknél az áldozatot, tehát ünnepi aktust végző egyén fehérbe öltözik.

Talán egyik legfontosabb terület a szlávok által lakott.Szlavóniában a gyászviselet, a "zalba" úgy van megszabva,hogy minden fehér csak az öv fekete. A fehér ruházatot az öregek halálukig megtartják.

A Száva mellékén gyász alkalmával fehér ruhát öltenek, de leggyakoribb,hogy fehér szalagot kötnek a fej köré.

Szarajevóban az öreg orthodox asszonyok szintén azal fejezik ki gyászukat,hogy fejüket fehér vászonnal körültekerik.A halottas menetben fehér köpenyben vesznek részt,s ezt hordják is egy évig.Régebben Hercegovinában is fehér volt a gyász.

II. Mint láttuk a fehér mint ünnepi és egyben gyászszín nagyon elterjedt volt.A magyarországi fehér gyász eredetéről ebből adódóan többféle feltételezés létezik.

Az egyik ilyet Malonyay Dezsőnél találtam meg,aki azt írja ²²,hogy a legérdekesebbek Csököly asszonyai keleties fejdíszükkel,mely a török hódoltság idejére vezethető vissza.

Baksay szerint²³ ez inkább bibliai szokás az egész fehér öltözködéssel együtt.

Várady²⁴ keletinek,kiváltképp mongol-kínai szokásnak tartja.

Lukácsy²⁵ szintén a keleti eredet mellett foglal állást.

Moldován Domokos²⁶ szerint a fehér viselet a népvándorláskort idézi.

Jankó János az asszonyok fehér ruháiban régi tatár gyászt lát.²⁷

Mások azt a következtetést vonják le, hogy a szokás ősrégi szláv eredetű. Ehhez a már említett francia divatnak nincs köze. A németeknél említett fehér gyászvisellel sem kapcsolják össze, mivel a fehér halotti ruháról az ógermán korból nincs említés, továbbá a németországi korai vaskori leletekben nyoma sincs. Ezzel szemben a világosságnak, a fehér fénynek a kultusza különösen a szláv mitológiában jelentkezik. A halál istene egyedül a szlávoknál fehér asszony, és így a fehér színnek, mint a halál attributumának, nagy szerepe volt a temetésnél és a gyásznál. Fehér lepedőbe takarták a halottat és fehérbe öltöztek a hozzátartozók is. Érdeemes továbbá megemlíteni, hogy az ó-poroszkok és az őket környező szlávok hite szerint a fonás-szövés az istenek előtt kedves foglalkozás volt, ezért ezeknél a népeknél nagyon el volt terjedve a fehér - azaz vászonból szabott - női viselet.²⁸

Valószínű, hogy a török harcok idején az ország belseje felé menekülő tömegek adták a lehetőséget a délszlávok nagy arányú betelepődéséhez. A fehér gyász viselete hazánkban is ott jelentkezett leginkább, ahol ezekkel a betelepült vagy határainkon túli szlávokkal a magyarság kapcsolatban volt.

Az eredettel kapcsolatos feltevések egyike sem bizonyított, de teljesen el sem vethetőek.

A fehér gyászvisélet Magyarországon

A fehér színnek gyászban betöltött szerepéről már volt szó. Itt csupán szeretném megerősíteni, hogy hazánk területén is elterjedten jelen volt a fehér gyász. Adataink évszázadokra visszanyúlóak és az ország különböző területeiről származnak.

A magyarországi fehér gyászra vonatkozóan Apornál olvashatjuk, hogy az asszonyokat többnyire fehér szoknyába vállba, előruhába öltöztették fel. A koporsót előkelőknek fehér bársonnyal, az "alábbvalóknak" fehér gyolccsal borították be. A kisasszonyok koporsójára fehér selymet vontak.²⁹

Cserey M. kiegészítő jegyzeteiben található, hogy Mikes Kelemen is fehér vászon ingben, lábraalóban temették. Továbbá, hogy fia, Mikes Mihály meghagyta, hogy őt is ilyen formán temessék, s koporsóját kívül vastag gyolccsal vonják be.³⁰

Sárbölcstől Kovách Aladár említi, hogy régen fehér volt a gyász színe. A baranyai sokacoknál szintén fehér volt a gyász.³¹

Sorkitótfaluban a leány koporsóját fehér ruhás lányok kísérik.³²

A palóc asszonyt menyasszonyi fehér ruhájában, lányt is fehérben temettek. Koporsójukat fehérbe öltözött asszonyok ill. lányok vitték.³³ Ezt támasztják alá a következő 1865-ben lejegyzett palóc népköltemények.

Míg én élek feketébe járok,
Ha meghalok,fejérbe sétálok.

Édesanyám, keresd ki a fehér ruhám,
Mert most menek olyan útra,
Honnét többé nem vár' vissza.³⁴

De ugyanez a szokás megtalálható a Balaton mellékén is. Jankó írja ,hogy ha leány hal meg, a halottvivő leányok fehérbe öltöznek .Kőváry a következőket jegyezte fel: "A nő keservesek lencsövetből burkot illesztnek a fejükre,melyről hátul fátyolszerűleg hosszú vég csüngött a földig.Vállukon egyszer ványolt durva posztópalást."³⁵

Garay Ákos festőművész közlése szerint a csökölyi öregek a fehér ruhát ,mely egyben ünneplőjük is,többé nem vetik le,s ugyanezen szokás él Rinyaszentkirályon is.³⁶

Az adatok szerint a fehér gyászra ma még a Zselicben,Dél-Somogyban,Hetésben és az Ormánságban emlékeznek. Szórványosan előfordul még Külső-Somogyban.Tárgyi emlékeit megyénkben eddig csak Csökölyben és Somogy-szobon derítették fel,Szennán még hosszas utánajárás sem eredményezett teljes gyász öltözéket,pedig igen élénken él az emlékezetben a fehér gyász viselete.

A fehér gyász ma fellelhető darabjaiban és a rá vonatkozó XX. századi emlékezésanyagban részben a régi fehérvászon viselet ünnepi darabjainak utódját és szerves folytatását látjuk, bár tisztában vagyunk vele, hogy bizonyos változtatásokat feltételeznünk kell.

Hogy hol maradtak fenn ezek a viseleti darabok, azt említettem, de mindenki felmerül a kérdés, hogy miért ezeken a területeken. Itt kapcsolódnék az előző fejezethez. Többféle eredétfeltevást ismerünk, de ha megvizsgáljuk ezeknek a területeknek a fekvését, gazdasági kapcsolatait, leginkább a délszláv hatással kell számolnunk.

Knézy Judit írja³⁷, hogy a Zselicség és a vele szomszédos területek nagyobb fokú délszláv vegyülés nyomait mutatják. Itt emelném ki a Dráva jelentőségét. Ez a folyó még a múlt század második felében is nemzetközi kereskedelmi víziút volt. Ebben a forgalomban elsősorban osztrákok, magyarok és Szlavónia népei vettek részt. A horvátok a kereskedelemhez értő, jómódú nép volt. Szinte természetes, hogy a szegényebb réteg a tehetősebbeket utánozta, ami nem utolsósorban egyes viseletdarabok átvételét is jelentette. Hogy ez a magyarok részéről pontosan mikor történt arra nincs adat, de hogy bekövetkezett, azt a belső-somogyiak és zseliciek által legrégebbnek ismert viseletben is megfigyelhetjük.³⁸

De ez a hatás a viseletre a kissé távolabb eső zalai Hetésben is megfigyelhető. Egy konkrét viseleti darabon - a pacsán - keresztül szeretném ezt bemutatni. Ezt a fejviseletet Hetésen gyász alkalmával hordták. Hátulról a csökölyi kontyhoz hasonló, de előlről inkább fejkendőszerű vászon fejdísz. Mind a szó, mind pedig a viselet szláv eredetű. Egy 1740-ben Zágrábban megjelent szótárban ezt olvashatjuk: "női viselet, a fejen át egész a vállakra lecsüngve..., fejre való gyóltts.". ³⁹

A pacsa a régi hetési viselet jellegzetes darabja, mely ősi voltánál a fehér gyász részévé vált. Még akkor is megmaradt hagyományosan fehérnek, amikor az öltözet többi része színesedett. ⁴⁰

A fentiek fehér gyászunk délszláv származását erősítik. Itt azonban nem szabad lezárnunk ezt a kérdést. Fél Edit a jobbágykor fehér vászon viseletével hozza kapcsolatba a fehér szín kiemelkedő szerepét a magyar viseletben. A viselet fő anyaga akkor a fehér házivászon ill. takácsvászon volt, s ezt csak kiegészítették más, esetleg színes anyagokkal. Gyász alkalmával elhagytak viseletükből minden cifraságot, színes pántlikát, s egyszerűen a tiszta vászonruhát viselték. ⁴¹

Ebből a szempontból a fehér gyászviselet fennmaradását már nem a tőlünk délre eső népek erősítő

hatásában kell keresnünk. A fehér gyász szokása Somogyban azokon a területeken maradt fenn legtovább, ahol a paraszti szövés jelentős volt. Így a Belső-Somogy nagy lentermelő és -szövő, valamint a Zselic kendertermelő és -szövő vidékén.⁴²

A CSÖKÖLYI FEHÉR GYÁSZ

Szövőipar Csökölyben

Csököly azon kevés helyek egyike, ahol a ma már csak nyomaiban fellelhető fehér gyász szokása és vele együtt több remeke a házimunkának hosszú ideig megmaradt. Köszönhető annak is, hogy ezen a vidéken, főleg Csökölyben a szövésnek jelentős hagyománya van.

Somogyban a kender és a len volt a ruhákhoz használatos házivászon alapanyaga. A kender termelése általános volt a megye területén, a lent azonban - igényesebb feldolgozása miatt - csak egyes helyeken termeltek. Vályi András - 1796-ban - külön kiemeli Csököly ismertetésekor, hogy ott lent is termeltek. Csorba József a múlt század derekáról említi, hogy kender, len a megyében annyi terem, hogy a népnek fehér ruhában nincs hiánya. Kiemeli Csököly vidékét, ahonnan Baranya és Zala megyébe nagy mennyiségben szállítottak lent.⁴³

A len termeléséről és eladásáról jegyezte fel Knézy Judit 1980-ban, hogy elsősorban a háztartás számára termeltek, de eladásra is. Vagy megszőtték, vagy a lent vitték el Somogysárdra a vásárra. Ide jöttek Horvátországból is lent vásárolni. De arról is van adat, hogy a régi csökölyiek jártak Horvátországba vásárookra.⁴⁴

Özv. Bödő Garzó Ferencné 1970-ben feljegyzett közlése említi a szőttés eladásáról, hogy a cifrákat nem lehetett megfizetni, azt csak maguknak készítették.⁴⁵

Csökölyben a szövő-fonó háziipar nagyon fejlett

volt. Mindenkinek volt szövőszéke, s az asszonyok egy egész életen át szőtték a vászonneműt. A hozzávaló lent maguk termelték, áztatták, törték, tilolták, gerebenezték, fonyták, áspálták, fölvetették és megszótták. Nyolc féle műveletet kellett ahhoz végigdolgozni, míg a lenből vászon lett. Szövéseik káprázatos mintákból álltak: rózsás, csillagos, vízfolyásos, pelikános, koszorús és még isten tudja hány fajta.⁴⁶

A szövőszékről lekerülő vásznat rőffel mérték, az anyag szélességét pedig szélnek nevezték. Ennek mérete aszerint változott, hogy milyen borda finomságú volt a vászon. A durvábbakból 50-55 cm volt egy szél, a finomabbakból 60-65 cm.⁴⁷

A szőttesek jelentősége a halotti szokásokban

Csökölyben élt egy igen különös szokás. A halottal rengeteg szőttest eltemettek. Ezeket már a ravatalnál felhalmozták. A halottat legdíszesebb ruhájába öltöztették, lába felől tették a kendőket kockára hajtva. Volt továbbá egy deszka a gerendához erősítve, amit ruhásrúdnak neveztek. Erre tették a ruhát, amit eltemettek az elhunyttal: szőtteseket, abroszt, halottas lepedőt, stb.

/4.kép/ A halottas lepedő 3 szél széles, hímzett volt. A szemfedél kétszeles nagy lepedő volt, csipkével a végén. Az abroszokat sarkuknál fogva lógatták fel. Féréve-tőket is tettek a deszkára. A halott fejére selyemkendőt tettek, mert hogy az nem rohad el.

Knézy 1970-es gyűjtésében közli özv. Bödő Garzó Ferencné, hogy mi mindent temettek el egy hozzátartozójával: "...egy abroszt tele ruhával, gyönyörű nagy kütőpárnát, 2 vánkost, 2 gyönyörű lepedőt, 2 abroszt, vékaruhát, fekete kasmérekendő-t piros rózsákkal, fejrevaló kendőt." ⁴⁸

Gyermek halálakor is tettek kendőt a koporsóba, hogy a másvilágon abba törölközzék, s hogy a sírból vissza ne járjon játékait is mellétették.

Másik érdekes szokás, hogy a halottat kettős koporsóba fektették. A külső koporsóba kerültek a halott értékesebb alsó és felsőruhái, kedves dolgai. A halottal eltemették egy életen át gyűjtött szebb holmiját. Egy gazdagabb polgárral ezeket érő gyönyörű lenfehérnemű került

a sírba. Ha fiatalasszony volt a halott, egész kelengyét vele temették. Azt mondták, csak így lesz nyugta szegénynek. Az értékes, drága selyemruháit /12 m kellett egy szoknyához/ összehasogatták, kasmír kendőit is mind a koporsóra terítették.⁴⁹

Csökölyben egy év alatt annyi fehérneműt temettek el, hogy fél vármegye szegényeit fel lehetett volna ruházni belőle egyszerre.

Virrasztás, siratás

A városi emberek megszokták, hogy a halottal, temetéssel kapcsolatos dolgokat a hivatalos intézmények látják el. A faluban azonban a ravatalozást, temetést a rokonok, ismerősök végezték.

A halottat felravatalozták, azaz felöltöztették és az ún. hidegágyra fektették. Hogy ezekkel az emberekkel mennyire együtt élt a halál tudata, azt az is bizonyítja, hogy pl. a halotti ruhájukat sokan - főleg a módosabbak - már fiatal korukban előkészítették.

Mikor valaki meghalt, aznap este sorra jöttek az ismerősök, rokonok, mintegy 40-50 fő, férfiak és nők vegyesen, hogy az éjszakát a halottal átvirrasszák. Énekeltek is fölötte. Ez úgy ment, hogy egy férfi diktálta az ének szövegének egy-egy sorát, a többiek énekelve mondták utána. Közben hol az egyik asszony, hol a másik siratta.

Régen fogadott siratóasszonyok is voltak. Amint az egyik elvégezte kezdte a másik. A siratás alatt elmondták az illető egész élete történetét, kedves foglalkozását, még kedves ételeit is. Pl. "Nem ok nélkül láttam három fehér kutyát álmomban, ahun van ni, meghaltál, meghaltál pedig még a múlt hét vasárnapján is mennyi káposztát megettél, de már nem ittál rá a csorba csuporból, de itt is hagyta a lovaiddal együtt, pedig a lába is fáj az egyiknek."⁵⁰

Csökölyben az a szokás volt, hogy nagyon szívrehatóan, szinte kiabálva siratták el a hozzátartozókat. A siratás

témáját dolgozza fel Moldován Domokos 1970-ben készített filmjében. Ennek a filmnek a forgatókönyvéből való a következő részlet.

Az ajtóval szemben fekszik letakarva a halott a hidegágyon. Körülötte félkörben asszonyok, a szoba sarkában, a kemencénél a férfiak. A virrasztók énekeskönyvükbe hajolva énekelnek. A virrasztóének befejeztével feláll helyéről egy öregasszony - a feleség - és elsiratja halott férjét. Körüljárja a ravatalt, zsebkendőjét szája előtt húzogatva "énekel", hangja meg-megcsuklik. Könnyeiből kifogyva, sírástól kifáradva a ravatalra rogy.⁵¹

Az egyes ruhadarabok részletes leírása

A régi ruházat leírásakor két forrásra támaszkodhatunk : a fényképekre ill. az eredeti ruhadarabokra. A fényképekkel kapcsolatosan Vikár Béla említi az 1889-es gyűjtőútja kapcsán, hogy Csökölyben különösen bizalmatlan volt a nép. Meg is mondták : " Az zeén formámat ugyan le nem vöszi senkise." ⁵² A másik problémát az jelentette, hogy az egyszerű emberek a fényképezéshez többnyire ünnepi öltözetben álltak oda. A felvételeken ritka esetben maradt fenn dologra viselt házivászon öltözet, s még kevésbé alsó ruhává vált vászon ruhadarab. ⁵³

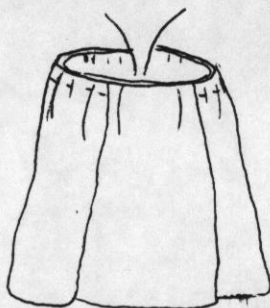
Az eredeti darabok tekintetében Csököly gazdagnak tekinthető. Néhány otthonban még ma is megtalálható az öreg szülék férevetője, vagy más ruhadarabja.

Pendely :

A somogyi házivászon pendelyek közös jellemzője, hogy bőségüket kivétel nélkül a mindenkori vászonszélesség, a szél többszöröse adja. Tehát meghatározó egységük a szél. Ahány szél bőségű pendelyt akartak, annyi pendelyhosszúságnyi darabot vágtak le szál mentén a türetből. Az anyag szövött széleit - minden szabás nélkül - simán egymáshoz varrták, csak az egyik összevarrásnál hagytak ki kb. 30-40 cm-t a szél végén. Ez lett a szoknya hasítéka. Mivel nem szabták őket, ezért a pendelyek deréknál

és aljukon azonos bőségűek voltak. Egyik legjellemzőbb eltérés köztük a derékpánt szélességében adódik. Van 2-3 cm-es keskeny és 6-8 cm-es övpántos köztük.

A keskenyöves durvább anyagú, rövidebb és szűkebb / 4-5 szél/, ezt hordták általában legalsó ruhadarabként. Csökölyben péntőnek hívták. Pertlivel kötötték meg.

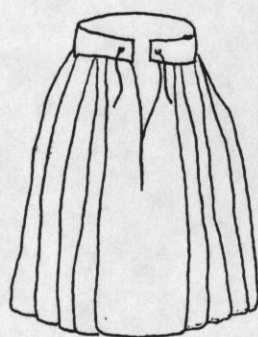
I.

A széles öves finomabb alapanyagú, sok szélből összeállított és hosszabb az alsónál. Deréktól az alsó szegéséig lapos hajtásokba szedett.⁵⁴

A csökölyi lenvászón felsőszoknya a "bikla". A bikla szó és ruhadarab eredetét vizsgálva a horvátokhoz jutunk el. Az 1850-es években egy francia grafikus a Monarchiában tett utazása során jegyezte fel a "kiklát", a vászón szoknya neveként. Ez később egy 1873 évi tárgyfelsorolásban "kika" vagy "kila" néven van jelen. Bellosics Bálint a hetési magyar nők leírásakor említi "kitlin"-ként. Gönczi Ferenc pedig Göcsej és Hetés népevel kapcsolatosan jegyzi meg, hogy a kitlint a már említett pacsával együtt a horvátoktól vették át, színe pedig a fehér volt. A baranyai sokacok viseletében krila néven ismert.⁵⁵

A csökölyi bikla 6-8 szélből, kézzel varrt. A derék-

résznél több sorban kb. 3-3,5 cm szélességű ráncokba szedett. A ráncolás alatt rendszerint 12-13 cm széles bevasalt ráncok húzódnak a szoknya aljáig. Alá 2-3 pöntőt vettek.⁵⁶

II.

Mindkét övfajta kettőbe hajtott anyagból készült a szükséges derékbőségnek megfelelően. Mivel nem szabták, a derékrészt ráncolással szűkítették : az összevarrt szelek derékhoz kerülő szélét 2-3 sorosan ráncolták, a derékpánt hosszának megfelelően. A ráncokat az övpánt összehajtott anyaga közé helyezték és úgy rendezték el, hogy a hasi részen mindig 10-15 cm-es sima rész maradjon. Ennek a helye aszerint változott, hogy alsó vagy felső pendelyről volt szó. Ugyanis a kétféle pendely közti másik különbség, hogy az alsó pendely hasitéka mindig hátra került, s ekkor az övrész közepén kellett a sima részt meghagyni. A bikla hasitéka elől volt, ekkor a hasiték két oldalára nem tettek ráncot. Az elől lévő hasitékot kötény fedte.⁵⁷

Női ingek:

Az ingnek, mint a testet fedő egyetlen ruhadarabnak,

nagyon fontos szerepe van a nép öltözetében. Betölti egyrészt a felsőruha szerepét, de fehérneműként is éppoly fontos. Az ingek vizsgálatánál hangsúlyt kell fektetnünk a szabásokra. Ennek legalább olyan fontos szerepe van, ugyanakkor nehezebben változik, mint a díszítés és tovább marad fenn.

Aszerint, hogy a test melyik részét fedik be megkülönböztethetünk teljesen hosszú ingeket és derékig érőt. /Ez utóbbihoz szoknya járul./

A méreteket befolyásolják a szőtt anyag méretei, tehát a szövőszék nyűstszélessége. A szabást egyrészt ez is meghatározza, másrészt nem szabad elfelejteni, hogy a nép körében a vászon jelentős értéket képviselt. Ezért a szabásnál mindig a leggazdaságosabb megoldásra törekedtek.⁵⁸

Az ingeket az ujjaknak a derékrészhez való illeszkedése alapján két nagy csoportba soroljuk.

Az első csoport ingjeinek ujjai bevarrottak, azaz kétoldalt, a férfingek módjára T-alakban a középhez hozzáillesztettek.

A másik csoport az ún. mellévarrott ujjúak csoportja. A mellévarrott ujjú ingekről előljáróban, és a fehér gyász eredetét taglaló részhez kapcsolódóan annyit szeretnék megjegyezni, hogy Magyarországon ez a forma valamennyi szláv nemzetiségünknel megtalálható. A magyar lakosság körében pedig ott válik uralkodóvá, ahol az a szlávssággal érintkezik.

Ezeknél az ingeknél az ujjak a középrészbe nem bevarrottak. Egyenesen a nyakból indulnak ki olyanformán, hogy a mell- és hátrészt alulról felfelé haladva összevarrják, fent pedig arasznyi nyílást hagynak. Ugyanilyen nagyságnyt hagyva meg a ujjvarrás felső végén is. Az ujj egyik szélét ezután a mellrészhez, a másikat a háthoz varrják, s ezzel az ujj felső széle egy vonalba kerül a középrész felső szélével és így lesz köralakú. Ezt a kört húzzák aztán össze madzaggal addig, míg a kívánt nyakbősséget el nem érik.

Ennek a csoportnak egyik legkezdetlegesebb alaptípusa az egyetlen darabból készült ing. Az anyagot a vállakon kétfelé hajtották, hogy elől is hátul is fedje a testet, a nyak számára pedig középen bevágták a szövetet. A karok befedését legegyszerűbben úgy lehetett megoldani, hogy az anyagot jóval szélesebbre vették. A középső rész fedte a törzset, a szélső a karokat. Ezek voltak az ujjak. Az ujjakat alul összevarrták, miután levágták róla a feleslegesen hosszú alsó részt. A középrészt eredeti hosszában hagyták.

Ez a forma a célszerűség követelményeinek tökéletesen eleget tett. Változását esztétikai okokban kell keresnünk. Már említettem, hogy a nép szemében az anyag milyen becses volt. Ennek halmozása a szorgalom és a jómód fokmérője is volt egyben. Ez a felfogás vezetett oda, hogy az ingeket minél több anyagból készítették, ami aztán az anyag szükségszerű húzásához, ráncolásához vezetett,

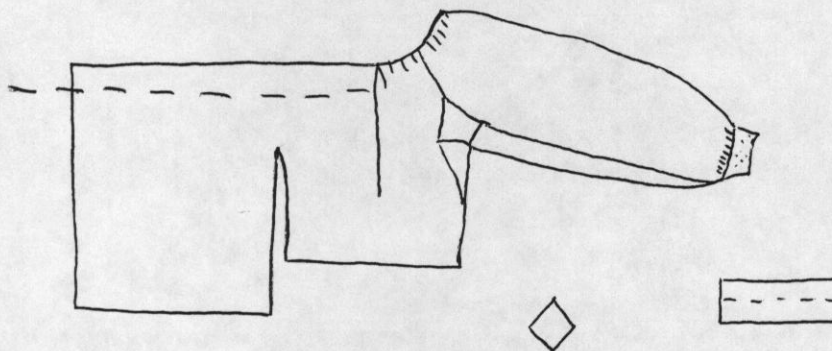
ha azt akarták, hogy az továbbra is illeszkedjék a test formáihoz.

Elsősorban a nyak körül figyelhetünk meg húzást az ingen. Ezáltal az elő- és hátrész, továbbá a vállak és ujjak ráncolódnak.

Mivel a parasztingeken a legtöbb díszítést az ujjakon alkalmazták, természetes, hogy a díszként szereplő anyag-többlet is elsősorban az ujjakon jelenik meg. Csökölyben az ingeket egyidejűleg vállban és csuklóban is ráncolták. Az ujj bővítése úgy történt, hogy az ing felső szélén levő behajtást felvágták és ide még egy sima téglalap alapú lapot toldtak be.⁵⁹

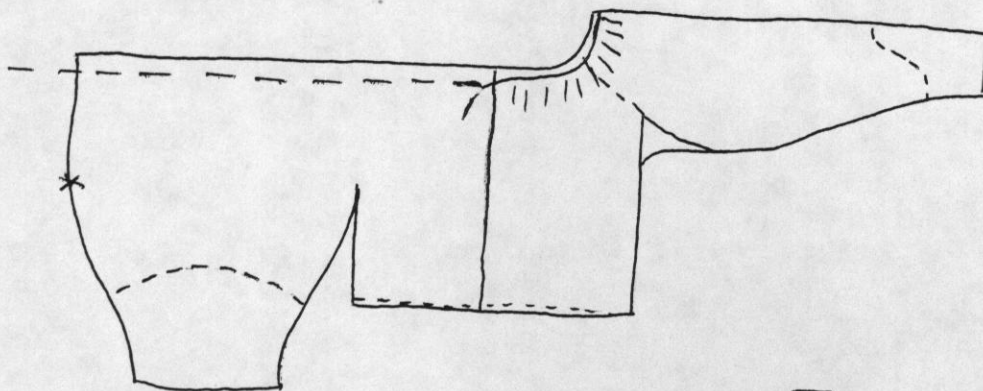
A csökölyi asszonyok két inget viseltek. Egy egyszerűt alul és egy díszesebbet felül. Az alóing szűk, ritkábban bő, ráncolt, bevarrott ujjú, elől végig hasított, gombolós, nyakukon felálló nyakszegéssel.

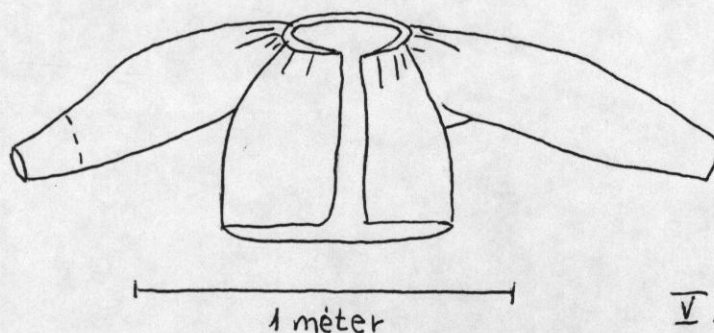
A felsőingek közül a bokros ingről a következőket jegyezték fel: "Ennek ujja egy szélesebb sléfből készül. Vállától ujjáig a bokrában rece vagy kötés van beiktatva. A rece átlátszó, vett anyag. Kétrétű kezelője vászon kívül-belül tűzve..., hímzéssel van kivarrva."⁶⁰

Ha egészen pontosak akarunk lenni akkor az iménti inget a hasítékos-keresztlénzős bokros ingekhez soroljuk. Ez az ingfajta a bokros ingekkel megegyezik abban, hogy ujja bő és hosszú, nemcsak a karokat, hanem a vállakat is fedik. Az ujjakat általában legalább másfél szél bőre hagyják. Hosszát a nyaktól a könyökön át a kézfejig mérik. Viseléskor az alsókaron visszatolják úgy, hogy bokrosan omlik a csuló felett vissza. A különbség, hogy a hasítékos-keresztlénzős ing derék része hosszabb, nincs végig hasítva, az ingnek csak a 2/3 részéig van behasítva.⁶¹

Másik fajta a tusznis vagy tuszlis ujjú ing. Ennek jellemzője, hogy ujjai csak egy szél bővek, az ujjahossza 2/3 részétől a kézfejig egyenletesen szűkített. Az alkaron, a csuklótól 15-18 cm magasan saját anyagával bélelt. Ez a rész a tuszni vagy tuszli.⁶² A dereka durvább lanból készül, az ujja finomabb, sáfránnyal sárgított. Csak templomba vagy különleges alkalmakkor vették fel. Az egészet kézzel varrták.⁶³

Mindkét ingnél megtalálható a pálha. Ez egy négyszögletes beékelt anyagdarab. Ez célszerűségi okból készült, az ujjaknak a középrészhez erősített alsó részén, - mely a hónaljat fedi - helyezkedik el. Feladata a kar mozgáslehetőségeinek megkönnyítése. Leginkább régi, megmaradt anyagdarabból készítik.⁶⁴ Helyi neve "sorgya".⁶⁵

Kötény:

A kötény is rendszerint lenvászón, három szélből egyszerűen összevarrt, derekánál kb. 2 cm szélességben sűrűn "szedett", lejjebb az aljáig 10 cm széles vasalt ráncok találhatóak. A derékpánt 3-6 cm szélesen rávarrott, fűzővel kötődik. Körülkötik azaz elöl kötik meg. A kötény egyforma hosszú a biklával s a test első felét fedi.⁶⁶ "Tilólevél" rakással és az alján csipkével díszített.⁶⁷ A köténymadzaghoz odatették jobboldalra a csipkeszélű zsebkendőket. A zsebkendőket négybe hosszába hajtották össze.⁶⁸

Fejszorító:

Más néven kápli. Koronaszerű, kerek papír, külső része vászonnal bevonva. Az öregeké és gyászolóké tiszta fehér, de félgyász esetén fekete. A fej tetején hordják,

kissé előrecsúsztatva. Hátul a hajkontyra van erősítve.⁶⁹
Arra szolgált, hogy szilárdan tartsa a fejkendő.

Fejkendő:

"...áll alatt kötődik meg, élesen kellett elől a fejte-
tőn vonalba állnia /papírt is tettek bele/, ha vászonból
volt meg se kötötték, megtűzték keresztbe. Fejkendőn egy
hajtás volt, a fejbubjától a fülön keresztül."⁷⁰

Később egyre finomabb anyagból készült. Pamutvászonból,
majd mollból, de egyszerűen szegték be.

Férevető:

A fejszorító és a fejkendő fölé került. Valójában egy
törülköző formájú és méretű női fejkendő. Mintegy másfél
méter hosszú, 76 cm széles fehér vászon. A fejükön vetik
keresztül, ez a vállon át, a derékon alul ér. Elöl a mel-
lükön a kezükkel fogják össze, néha úgy, hogy csak a
szemük látszik ki.⁷¹ A két végén apró kék-piros-fekete
vannak szőve, majd csipkével szegélyezve, attól függően
ki viseli.

Knézy Judit említi, hogy az 1920-30-as években elvét-
ve - templomban - még viselték, de csak a református
községekben. A XX. században is meglévő tárgyi emlékei
Csökölyben főürevetőü /félrevetőü néven fordulnak elő.
A legtovább itt viselték ezt a ruhadarabot, ez abból is
látszik, hogy itt a főre- és félrevető szavak mellett
ismerték még a '30-as években is a rövidebbre sikerült

darabokra a kisruha, a hosszabbakra a hosszúruha szavakat is. Az idős asszonyok gyász férevetőjén sötétkék, sárga vagy fehér szőttescsík díszlett, de volt dísztelen is.⁷²

Tudomásunk szerint egyedül a csökölyiek helyezték a férevetőt egészen a homlok fölé. "... vonalba kellett állnia egyenesen a fejszorító felett, úgy, hogy a konty szarvától üssön sarkot." A fejkendő sarka hátul középre ért és a férevető alól kilátszott.⁷³

Kizárólag ünnepen vagy gyász alkalmával hordták. Fő alkalom volt még reformátusoknál a nagypénteki istentisztelet. Csökölyben nagypéntek délután sáfránnyal sárgított férevetőt vettek fel.

Vállkendő:

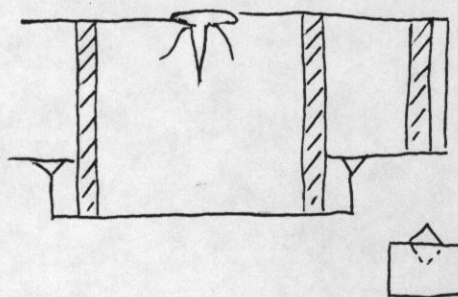
Csőkölyben a gyász alkalmával ill. nagypénteken használatos házi vászon vállkendők abrosz méretűek. Két részből összevarrott, nagy, négyszögletes viseleti darab. Sarkosan felébe hajtva az ing fölé vállra tették, télen a kisbundát takarták el vele. A kisbunda is fehér volt, ha gyászoltak, de ha színesebb volt, akkor a vállkendővel terítették be. A kendő széle egészen leért a könyékig. Nem tekerték meg a nyakban és a vállon, mint a szobiak vagy martoniak. Hátul a sarok jóval a derék alá ért, a megkötött két vég a hátul levő sarok alatt volt.⁷⁴

Az említett fehér vászon kendőfélék viselete legtovább a fehér gyászban, ill. az ún. nagypénteki gyónó ruházatban maradt fenn.

Férfiingek:

Két típust különböztetünk meg. Az egyik a rövidderekű, borjúsájú ing, ami a legrégebnek tekinthető férfiing. Volt munkára viselt változata is, de hordták ünneplőként is. Ilyenkor finomabb és több anyagot használtak fel.

Eleje és háta egy darabból állt, tehát a vállán nem volt varrás. A nyaka egy T alakú vágás volt. A hasítás elől az ing 1/3 részéig tartott. A kivágást keskeny pánttal szegték be, madzaggal kötötték össze. Az eleje és háta mindkét szélén 4-5 cm-es lazán szőtt, hímzett csík található. Ez a derekat 10-10 cm-rel bővítette. Ehhez illesztették az ingujjat és az alatta levő oldalbővítést. Az ingujj csak az alsókar feléig ért. Szélessége az ünnepi daraboknál nagyobb volt, kb. másfél szél. Az ujjak bevarrása után csak pár ujjnyi derékrész maradt. Az oldalbővítést ehhez illesztették hozzá, a pálhával együtt. A pálhát már előre hozzávarrták a bővítéshez oly módon, hogy a négyzet alakú pálhát háromszögbe hajtották és az átló vonala mentén varrták oda. A pálya így csak a hónaljot bővítette. Fehérrel hímzett díszítést tettek a betétek mellé ill. az ujjak szélére.⁷⁵

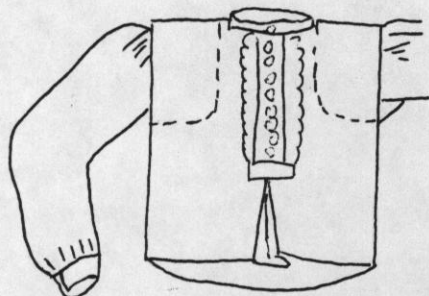
Másik nagy csoport a hosszúderekú, vállbaráncolt ingek csoportja.

Egyik nagy különbsége az előzőtől, hogy dereka hosszú-ra van hagyva és így a gatyába kényelmesen betűrhető. Bősége általában 3 szél, amit úgy illesztnek össze, hogy egy összevarrás esik előre, kettő pedig hátra a lapockák-ra. Az elől levő széleket $2/3$ részt nem varrják össze, mert ez lesz az elől levő hasíték. Ennek két oldalát díszítik. A hasítás végét keresztpánttal látják el, hogy ne hasadjon tovább. Gombokkal kapcsolódik.

A nyakat 2-3 cm széles, duplán fogott, a nyak bőségének megfelelő hosszúságú nyakpánttal szegik be. Ennek két végén gomb ill. gomblyuk található.

Az ujjak csuklóig érnek, egy szél bővek. Jellemzőjük, hogy vállban ráncoltak, továbbá csuklóban is ráncba szedik és kezelővel fogják össze. A kezelő szintén gombos.

Az ünnepi ingek nyakát, kezelőjét és mellrészét fehér vászon hímzéssel díszítik. Ezt előbb rávarrják egy darab vászonra, s csak aztán kerül rá az ingre.⁷⁶

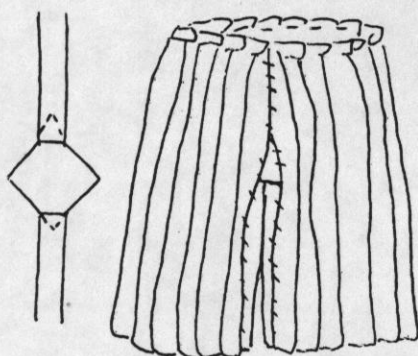
Gatya:

Ennek is két változatát ismerjük aszerint hogy dologra vagy ünnepre viselték.

Mindkettőre jellemző, hogy a szárat szabás nélkül egymás mellé varrt vászon szelek alkották. A két szarat a hasi és háti részen kb. 1/4 részig varrták össze. Ide került a nagy, négyzet alakú ülep.

A felső szélen kb. két ujnyi anyagot visszahajtottak, leszegtek. Ebbe fűzték bele a madzagot, amit aztán a derék bőségének megfelelően összehúztak.

Az ünnepi gatya bővebb, 6-8 szélből készült. Ehhez az ülep mellé még oldalbővítést is varrtak. A legrégebbi ünnepi csökölyi gatyák hímzettek, rojtosak, kézzel varrottak. ⁷⁷

VIII.

Nyakravaló:

A gyász a férfiaknál valójában csak részlegesen jelentkezett. A fent említett darabok az ünnepi, így a gyászviselés részei voltak. Azonban egy csökölyi férfi ha gyászatát akarta kimutatni, azt leginkább nyakravalójával jelezte. Ebben a kérdésben azonban ellentmondásokat találtam.

Knézy ⁷⁸ említi, hogy a csökölyi férfiak azzal mutatták

ki gyászukat, hogy fekete nyakravaló helyett fehér vásznat kötöttek fel. Ezt látszik alátámasztani Jankó közlése is, miszerint a fehér gyász a férfiaknál a fehér nyakravalóban jelentkezik.⁷⁹ Azonban a múzeumban talált gyűjtések adatai ennek ellentmondanak. Knézy 1970-es gyűjtésében Illés Mihály közli: "Hallottam a fehér nyakravalót férfiaknál, de itt nem volt."⁸⁰

Knézynek egy másik 1971-es gyűjtésében Gresa Lajosné a következőket mondta: "Férfiakra vonatkozott a fehér gyász? - Igen, fehér inghez fekete nyakravalót kötöttek."⁸¹

De ezt erősíti meg Vajda Mihály közlése is, amit 1980-ban jegyzett fel szintén Knézy: "Régi üdőbe a gyász fehér vóut. Férfiaknak fekete nyakravaló vóut. Fehér nyakravaló itt nem vóut."⁸²

Valójában Belső-Somogyból több helyről is van adat a fehér nyakravalós gyászra, de csökölyi fehér gyászban lévő férfiakról nincs fénykép, sem megfelelő tárgyi anyag. Az előtte említett viséleti darabokból - köszönhetően díszítettségüknek - őriznek egy-két darabot a múzeumok.

A félgyász és a sáfrányos viselet

A tiszta gyász színe a fehér volt. Özvegyasszonyt fehérben is temettek. Aki nem volt özvegy, azt sáfrányban temették.

A teljes gyász mellett ismerték a félgyászt is. Erről 1970-ben Illés Mihály 40 éves református módosgazda úgy vall, hogy félgyász esetén festőkék öltözetet viseltek temetésen és hétköznap egyaránt. A kékfestő ruhán azonban a férevető, a kötény, a vállkendő és a fejszorító fehér volt.⁸³ Tehát a régi tiszta fehérben való gyászolás mellett megjelent a kékfestő gyászviselet is. Egy 1972-ben felvett adat is ezt támasztja alá. Özv. Zsobrák Imréné említi, hogy férjét 1928-ban kékfestőben gyászolta, de azt is hozzáteszi, hogy az öregek tiszta fehérben gyászoltak.⁸⁴

A tiszta fehér gyász és a félgyász mellett ki kell térni egy másik igen fontos viseletre, a sáfránnyal sárgítotttra. Ennek főleg nagypénteken volt jelentősége. Nagypéntek délelőttjén fehér ruhában ment az egész falu templomba. Délután azonban sáfrányos sárga vászon öltözetet vettek fel.⁸⁵ A sáfrányt a kert végében termelték és zabszalmával főzték együtt a sáfrány virágát, vagy boltban vették és úgy főzték ki benne a ruhát.

A gyász idejéről annyi maradt fenn, hogy a fiatalság nem tartotta sokáig. Volt aki pár hónapig, volt aki évekig hordta.⁸⁶ Az öreg csökölyi asszony azonban ha egyszer felvette magára, haláláig hordta és abba is temették el.

A viselet megszűnésének okai

A népviselet hazánkban mára már a múlté. Ez az elmúlás több helyen is úgy következett be, hogy nem maradt utána tárgyi emlék. Ennek oka egyrészt az, hogy csak a milleneumi években figyeltek fel a népi öltözködés jelentőségére. Eddigre azonban már a legrégebb darabok kivesztek.

Másik ok volt a varrógép megjelenése az 1890-es években, ami az eddigi egyenes, szálmenti szabástól és varrástól való elszakadást tette lehetővé. Új típusok jelentek meg. Ehhez hozzájárult a polgári életmód megismerése. A falvakban megjelentek olyan emberek, akik finomabb anyagból készített, kényelmesebb ruhákat viseltek. A fiatalság ezekre könnyen áttért. Szívesen hordták a színes ruhadarabokat, ami a fehér darabok alsóruhává válásához vezetett. A boltok pedig elfojtották olcsó kínálatukkal a házilag szőtt anyagokat. Ugyanakkor könnyebb volt őket tisztán tartani. A rengeteg szöttes megszövéseinek ugyanis az is oka volt, hogy nehezen lehetett igazán tisztára mosni a fehér szöttest. A sok ruha lehetővé tette, hogy egy évben mindössze négyszer mossanak.

Nem utolsó sorban pedig okként kell megemlíteni az első világháborút. A gazdasági helyzet már nem tette lehetővé, hogy a népviseletek a maguk gazdagságában pompázzanak.⁸⁷

Legelőször a férfiviselet pusztult ki, egyrészt mert a férfi kezd előbb a vásárokon öltözködni, másrészt pedig olyan foglalkozások megszűntével mint pl. a pásztorkodás, a hozzá tartozó viselet is eltűnt. A nők viselete szívósabb volt. Azonban annak ellenére, hogy főleg az öreg asszonyok tartották magukat hagyományos viseletükhöz, halálukkal hamarosan az is sírba vészett.

Csökölyön az 1930-as évek végén Raksányi Lajos végzett gyűjtést. Az emlékezet szerint itt 1914-ig jártak péntőben és szűk- ill. bokros ujjú ingben. Ezt hétköznapi és ünnepnap egyaránt viselték. Az első világháború után már csak a szűking készült házivászonból. A színes, kasmír szoknya megjelenésekor négy pöntöt is vettek alá, de csak a legalsó volt lenvászonból. Ebben az időben még használatos volt a bikla kifejezés. Az ingek közül mutatónak volt egy igazolhatóan /már akkor/ 80-100 éves sáfrányos tuszlis ujjú ing. Viselni azonban már a boltban vett anyagból készült ingeket szokták. A készített fényképeken is jobbára ezek maradtak fenn. A férfiak viseletéből eredeti házilag szőtt ing és gatyá csak elvétve akadt. A viseletek közül leginkább a gyászruhák tartották magukat, de a második világháború után ezek is eltűntek. Ma már csak a múzeumok kiállítótermeiben találkozhatunk velük.⁸⁸

Befejezés

A fehér gyász eredetével foglalkozó források két nagy csoportba sorolhatóak aszerint, hogy az eredetet a szokás földrajzi tovaterjedésére alapozza, vagy az adott nép történetiségében, szellemi múltjában keresi.

A fehér, mint gyászszín egész Európában elterjedt volt. A franciáktól a német területeken keresztül végigkövethető egészen Kelet-Európáig. A témával foglalkozók azonban hazánk fehér gyászát nem hozzák összefüggésbe ezzel a vonulattal. A magyarországi fehér gyászra ható külső tényezőként a szláv ill. horvát hatást jelölik meg. Teszik ezt azért is, mert ezeknél a népeknél jelentős, nyomon követhető hagyománya van a fehér színnek, főleg a halállal azonosuló jelentésében. Bizonyítéknak tekinthetők az egyes ruhadarabok, melyeket nagy valószínűséggel tőlük vettünk át, továbbá a velük való gazdasági kapcsolatra utaló források.

Knézy Judit az, aki felveti, hogy az eredet kutatásánál nem vették kellően figyelembe a paraszti életmód adta lehetőségeket, szokásokat, amik a fehér gyász tekintetében nem elhanyagolható körülményként vannak jelen. Konkrétan arról van szó, hogy a paraszti szövés-fonás, a házilag készített ruhaneműk a nép mindennapjaihoz tartoztak. A szőtt anyag természetes színe a fehér. Valójában a mindennapok viselete is fehér volt, főleg a Dunántúlon.

Ezért is nem vették figyelembe sokáig a fehérte, mint gyászszínt. Csupán a ruhák színesedésével tűnt fel, de rögtön meg is indult egy kihalási folyamat, ami századunkban felgyorsult és végeredménye ennek a szokásnak a kipusztulása lett.

A fellelhető tárgyi anyag hiányos. Ez helyenként ellentmondáshoz is vezet. A gyűjtések megkezdésekor már volt amit nem tudtak begyűjteni, később pedig még több veszett el. A csökölyi anyag viszonylag gazdag, de a fényképek között többnyire olyat találunk, ahol csak a felvétel kedvéért öltötték magukra a viseletet az öregek.

Mindezek azt igazolják, hogy népi kultúránk megőrzésére, feltárására gondot kell fordítanunk.

HIVATKOZÁSOK

1. Balassa Iván-Ortutay Gyula: Magyar néprajz. Bp. Corvina 1980. 593.p.
2. Fél Edit: Adatok a gyász színekhez és párhuzamok = Ethnographia. XLVI. évf. 1935. sz.
3. Uo.
4. Gáborján Alice: Színek jelentése a magyar népviseletben = Tanulmányok Dömötör Tekla 70. születésnapjára. Szerk. Balázs Géza, Hála József. Bp. MTA Néprajzi Kut. Csoport. 1984. 74.p. (Folklór, életrend, tudománytörténet)
5. Fél Edit: i.m.
6. Gáborján Alice: i.m.
7. Fél Edit: i.m.
8. Uo.
9. Fél Edit: Újabb adatok a zöld gyász-szín magyarországi előfordulásához = Néprajzi Értesítő. XXXII. évf. 1940. 417.p.
10. Fél Edit: Adatok... i.m.
11. Gáborján Alice: i.m. 81.p.
12. Fél Edit: Adatok... i.m.
13. Uo.
14. Hoppál Mihály: Jelképtár. Békéscsaba Helikon 1990. 206.p.
15. Fél Edit: Adatok... i.m. 6-17.p.
16. Uo.
17. Moldován Domokos: Halálnak halálával halsz = Ethnographia. LXXXIV. évf. 1973. 4.sz. 592.p.

18. Bátky Zsigmond: Adatok a fehér gyászviselethez =
Ethnographia. XXII. évf. 1911. sz. 38. p.
19. Uo. 36. p.
20. Moldován Domokos: i. m. 592. p.
21. Bátky Zsigmond: i. m. 33-40. p.
22. Malonyay Dezső: A magyar nép művészete. Békéscsaba *4. kötet*
Helikon 1986. 106. p.
23. Bátky Zsigmond: i. m. 33. p.
24. Uo. 34. p.
25. Uo. 34. p.
26. Moldován Domokos: i. m. 592. p.
27. Jankó János: A milleneumi falu. Bp. Néprajzi Múzeum
1989. 180 p.
28. Bátky Zsigmond: i. m. 38. p.
29. Fél Edit: Adatok... i. m. 36. p.
30. Uo. 37. p.
31. Uo.
32. Uo.
33. Uo.
34. Bátky Zsigmond: i. m. 38. p.
35. Uo.
36. Uo. 33. p.
37. Knézy Judit: A fehérvászon jobbágyruházattól a sok-
színű somogyi népviseletekig = Rügyek. Szerk. Jávor
Béla. Kaposvár Somogy megyei Tanács Művelődésügyi
Oszt. 1973. 153. p.

- 38.U. Kerékgyártó Adrien: A somogyi vászonöltözet "egy pár" ruhái = Somogy néprajza 2.Szerk.Knézy Judit.
Kaposvár Somogy megyei Múzeumok Igazgatósága 1980.100.p.
- 39.Bátky Zsigmond: Adatok a fehér gyászviselethez =
Ethnographia.XXII.évf.1911. sz.102.p.
40.Uo.105.p.
- 41.Knézy Judit: i.m.153.p.
- 42.Uo.154.p.
- 43.U. Kerékgyártó Adrien: i.m.64.p.
- 44.RRM.NA-1339
- 45.RRM.NA-565
- 46.Diviánszky Józsefné: Csököly község népművészete, népszokásai és öltözködése.Kézirat.
- 47.U. Kerékgyártó Adrien: i.m.64.p.
- 48.RRM.NA-565
- 49.Diviánszky Józsefné: i.m.
- 50.Uo.
- 51.Moldován Domokos: i.m.63.p.
- 52.U. Kerékgyártó Adrien: i.m.84.p.
- 53.Uo.66.p.
- 54.Uo.76-78.p.
- 55.Uo.100.p.
- 56.Knézy Judit: i.m.152-158.p.
- 57.U. Kerékgyártó Adrien: i.m.76-78.p.
- 58.Uo.68-76.p.
- 59.Palotay Gertrúd: A magyarországi női ingek egy szabástípusa = A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője.Szerk.Bátky Zsigmond.
sz. 152-163.p.

- 60.RRM.NA-503
- 61.U. Kerékgyártó Adrien: i.m.74.p.
- 62.Uo.76.p.
- 63.RRM.NA-503
- 64.Palotay Gertrúd: i.m.
- 65.Knézy Judit: i.m.154-155.p.
- 66.Uo.
- 67.Diviánszky Józsefné: i.m.
- 68.RRM.NA-564
- 69.Somogy vármegye.Szerk.Csánki Dezső.Bp.Országos
Monografiai Társaság 1914.201.p.(Magyarország várme-
gyéi és városai)
- 70.RRM.NA-564
- 71.Somogy vármegye.i.m.201.p.
- 72.Knézy Judit: XVIII-XIX.századi viseletdarabok
Somogyból = Somogyi múzeumok közleményei.Kaposvár
Somogy megyei Múzeumok Igazgatósága 1978.243-263.p.
- 73.RRM.NA-564
- 74.Knézy Judit: A fehérvászon...i.m.152-158.p.
- 75.U. Kerékgyártó Adrien: i.m.78.p.
- 76.Uo.80.p.
- 77.Uo.82.p.
- 78.Knézy Judit: A fehérvászon...i.m.152-158.p.
- 79.Jankó János: i.m.
- 80.RRM.NA-564
- 81.RRM.NA-689
- 82.RRM.NA-1339

83.RRM.NA-564

84.RRM.NA-748

85.RRM.NA-564

86.RRM.NA-1339

87.U. Kerékgyártó Adrien: i.m.99-100.p.

88.Uo.89.p.

BIBLIOGRÁFIA

- Balassa Iván-Ortutay Gyula: Magyar néprajz. Bp. Corvina
1980.
- Bátky Zsigmond: Adatok a fehér gyászviselethez = Eth-
nographia. XXII. évf. 1911.
- Bátky Zsigmond: Adatok a fehér gyászviselethez = Eth-
nographia. XXII. évf. 1911.
- Diviánszky Józsefné: Csököly község népművészete, népszo-
kásai és öltözködése. Kézirat.
- Dömötör Tekla: A magyar nép hiedelemvilága. Bp. Corvina
1981. 215-221. p.
- Fél Edit: Adatok a gyász színekhez és párhuzamok =
Ethnographia. XLVI. évf. 1935. sz. 6-17. p.
- Fél Edit: Ujabb adatok a zöld gyász-szín magyarországi
előfordulásához = Néprajzi Értesítő. XXXII. évf. 1940.
- Gáborján Alice: Színek jelentése a magyar népviseletben =
Tanulmányok Dömötör Tekla 70. születésnapjára. Szerk.
Balázs Géza, Hála József. Bp. MTA Néprajzi Kut. Csoport.
1984. 74. p. (Folklór, életrend, tudománytörténet)
- Hoppál Mihály: Jelképtár. Békéscsaba Helikon 1990. 206. p.
- Jankó János: A milleneumi falu. Bp. Néprajzi Múzeum 1989. 180 p.
- U. Kerékgyártó Adrien: A somogyi vászonöltözet "egy pár"
ruhái = Somogy néprajza 2. Szerk. Knézy Judit. Kaposvár
Somogy megyei Múzeumok Igazgatósága 1980.
- Kiss Géza: Ormányság. Bp. Gondolat 1986. 563 p. (A magyar
néprajz klasszikusai)
- Knézy Judit: XVIII-XIX. századi viseletdarabok Somogyból =
Somogyi múzeumok közleményei. Kaposvár. Somogy megyei
Múzeumok Igazgatósága 1978. 243-263. p.

Knézy Judit: A fehérvászon jobbágyruházattól a sokszínű somogyi népviseletekig = Rügyek. Szerk. Jávorai Béla. Kaposvár Somogy megyei Tanács Művelődésügyi Oszt. 1973. 152-158. p.

Kodolányi János: Ormánság. Bp. Gondolat 1960. 132 p.

Malonyay Dezső: A magyar nép művészete. IV. kötet. Békéscsaba Helikon 1986. 106. p.

Magyar néprajzi lexikon. Szerk. Ortutay Gyula. Bp. Akad. K. 1977. 534 p.

Moldován Domokos: Halálnak halálával halsz = Ethnographia. LXXXIV. évf. 1973. 4. sz. 586-618. p.

Palotay Gertrúd: A magyarországi női ingek egy szabástípusa = A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője. Szerk. Bátky Zsigmond.

Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások. Szeged Universum 1990. 342 p.

Somogy vármegye. Szerk. Csánki Dezső. Bp. Országos Monografiai Társaság 1914. 201. p. (Magyarország vármegyéi és városai)

ÁBRÁK JEGYZÉKE

I.U. Kerékgyártó Adrien: A somogyi vászonöltözet "egy pár" ruhái =Somogy néprajza 2.Szerk.Knézy Judit.

Kaposvár Somogy megyei Múzeumok Igazgatósága 1980.77.p.

II.Uo.

III.RRM.NA-503

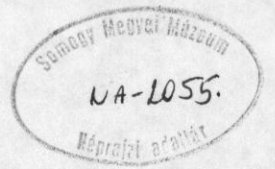
IV.Uo.

V.U. Kerékgyártó Adrien: i.m.72.p.

VI.Uo.77.p.

VII.Uo.77.p.

VIII.Uo.77.p.

MELLÉKLET

1. kép. Csökölyi asszonyok fehér-gyászban, — mindhárman — majdani — saját fehér gyászruhájukat öltötték fel, később a filmben ők is szerepeltek. Motivumfotó, 1968. tavaszán. M. D. felv.

2. kép. Csökölyben ennél a háznál — Cebei Ferenc, Kossuth u. 36. — forgattuk a film második tételének jeleneteit 1970 januárjában. Áprilisban lebontották ezt a házat. Szobellédy

3.kép. Sirató csökölyi asszony.

4. kép. „Az ajtóval szemben fekszik letakarva a halott a „hidegágyon”. Körülötte félkörben az asszonyok, a szoba sarkában, a kemencénél a férfiak. A szoba közepén asztal, rajta két üveg bor és énekeskönyv. A virrasztók énekeskönyvükre hajolva énekelnek.”

5.kép. Virrasztók.

6.kép. Csökölyi halottas lepedő.

7.kép. Halotti párna fehér hímzéssel.

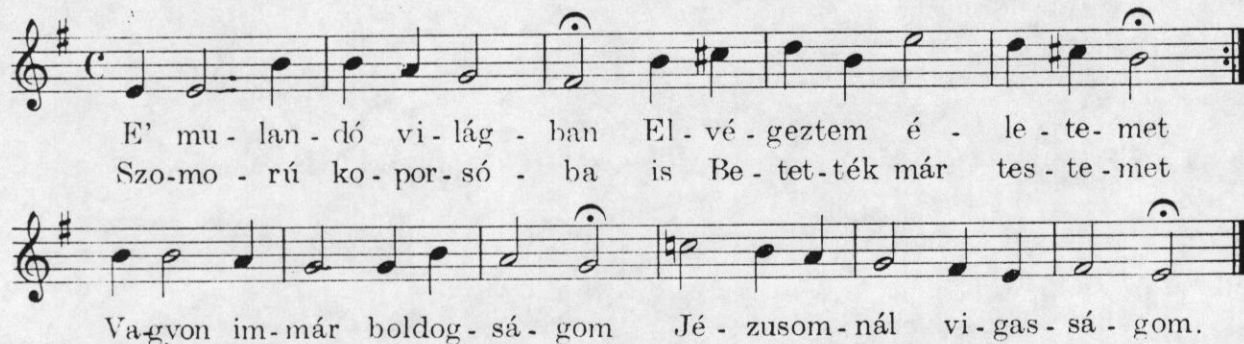

8.kép. "Főszedéses" terítő. Ezt tették a pap elé.

³⁰ Csökölyben használatos halottas énekeskönyvből: „*Halotti énekek*, Pápa, 1875. 68. ének 77. oldal. Készítették és kinyomatták a Helvétziai Vallástételt Követő dunántúli főtiszteletű Egyházkerület rendeléséből, hogy ezekkel a kebelbeli reform. egyháznak halottaik eltemetésekor éljenek. Tizenhatodik kiadás.” A filmforgatás után megkaptam ajándékba — gyűjteményemben megtalálható.

E mulandó világban

(Az 1875-ben Pápán kiadott, s Csökölyben használt eredeti kotta másolata.)

E' mu - lan - dó vi - lág - ban El - vé - geztem é - le - te - met
Szo - mo - rú ko - por - só - ba is Be - tet - ték már tes - te - met
Va - gyon im - már boldog - sá - gom Jé - zusom - nál vi - gas - sá - gom.

E mulandó világban

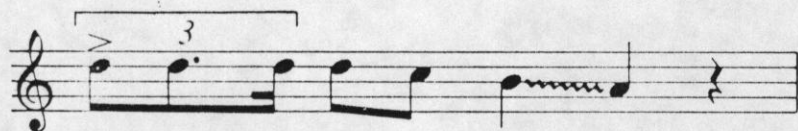
Érdeemes megfigyelni, hogy a csökölyiek — száz esztendő alatt — hogyan alakították át a szöveg ritmusát a magyar prozódia szerint, így miként vált természetesen énekelhetővé, a fenti kottából tanult dallam.

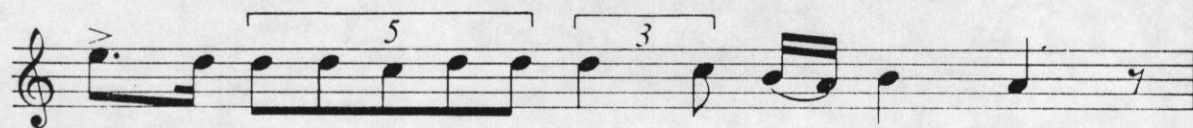
E mu - lan - dó vi - lág - ban
El - vé - gez - tem é - le - te - met,
Szo - mo - rú ko - por - só - ba
Be is tet - ték már tes - te - met.
Va - gyon im - már bol - dog - sá - gom,
Jé - zu - som - nál ví - gas - sá - gom.

³¹ Csökölyben özv. Kovács Jánosné, Kis Zsebi Katalin siratott a filmfelvétel napján 1970. február 5-én. A filmforgatás alkalmával özv. Vajda Péterné, Szána Katalin — szül. 1903. Csököly —, is siratott két alkalommal, az ő siratóiból semmi, Kis Zsebi Katalin két siratójából az utoljára rögzített került a végleges kópiába. A három kimaradt sirató 35 mm-es film pozitív és negatív kópiája, valamint hangja gyűjteményemben megtalálhatók. Özv. Kovács Józsefné Kis Zsebi Katalin siratója:

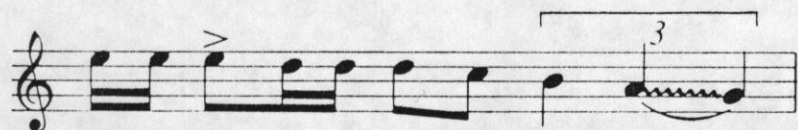
Sirató

Jaj, pá - rom, ked - ves pá - rom,

ked - ves, fe - lejt - he - tet - len, drá - ga jó pá - rom,

A - kit nem tudok ki - mon - da - ni.

Kedves, jó dolgos jó esa - lá - dom,

jó kenyér - ke - re - sőm.

Drá - ga kincsem, kedves pá - rom,

A - kit nem tu - dok el - fe - lejt - te - ni,

El kell most vál - ni tü - led an - gya - lom.

A sirató folytatása

A - ki egy - gyik ág - rúl a má - sik - ra száll.

Drá - ga kincsem, kedves pá - rom,

Az Úr Jé - zus ve - te - ményes - kert - jé - he,

Drá - ga jan - gyalom, a ha - lot - tak - nak so - rá - ba,

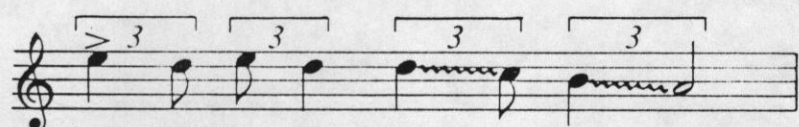
O - da vársz majd engem is.

Csen - des le - gyen nyugvó he - lyed,

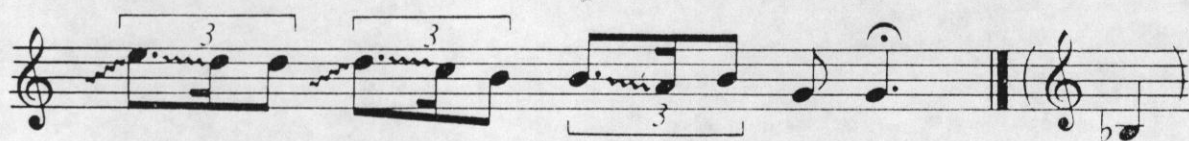
Bol - dog legyen a föl - vir - ra - dá - sod.

Is - ten ve - led drá - ga kin - csem,

ked - ves drá - ga jó pá - rom, mást nem tu - dok mon - da - ni.

An - gyalom, an - gyalom, drá - ga jó pá - rom!